

Een penning over het overlijden van Emma in 1934

Of de penning die er niet gekomen is

Gra Rueb (1885-1972) was een Nederlandse beeldhouwer en medailleur. In de monografie over haar, in 1946 door Cornelis Veth geschreven, staat dat er werk van haar met als onderwerp H.M. de Koningin Moeder bij 's Rijks Munt Utrecht moet zijn.¹ Het gaat om werk onder het kopje 'penningen en plaquettes'. Navraag bij het toenmalige Geld- en Bankmuseum (GBM) Utrecht, die toen drie grote numismatische collecties onder zijn beheer had waaronder die van 's Rijks Munt (het Nederlands Muntmuseum) leverde in 2006 niets op. Tante (Gra Rueb is mijn verwegtante) heeft de lijst met uitgevoerde werken in het boekje van Veth zelf opgesteld. Soms komt zij daarin wat verstrooid over, omdat zaken er wat slordig in vermeld staan, maar dat neemt niet weg dat er wel iets moet zijn (geweest) wat over Emma gaat. Dit artikel gaat over de zoektocht naar de penning of de plaquette van Emma.

Zoektocht

Uitgangspunt is dus de vermelding dat er iets bij 's Rijks Munt moet zijn en daar begint al direct de verwarring als de zoektocht in 2006 start. 's Rijks Munt bestond toen nog wel maar heette vanaf 1994 de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) en de collectie van de Munt was in 2004 opgegaan in de collectie van het GBM. Het numismatische deel van de collectie ging vervolgens in 2013 naar De Nederlandse Bank en is daar nu in beheer als de Nationale Numismatische Collectie (NNC). In het Museum was niets bekend over werk van tante betreffende Emma uit 1934. Het komt vaker voor dat werk niet op de plek is waar het hoort te zijn en daar heb ik mee leren leven. Gelukkig was er voldoende ander werk van haar wel aanwezig wat de domper snel deed vergeten.

Keerzijde van de Emma-penning uit 1928
(particuliere collectie)

Keerzijde van de Muntpost-penning uit 2007
(particuliere collectie)

Er was bijvoorbeeld een penning die tante gemaakt heeft voor het huwelijk tussen prinses Juliana en prins Bernhard in 1937. Zoekend naar achtergrondinformatie daarover op het internet, kwam ik in contact met Muntpost, die de penning in een groter formaat dan het origineel, in 2006 nog een keer had uitgegeven. In 2007 gevolgd door weer een andere een penning van tante. Uit de correspondentie met Muntpost: 'De Koninklijke Nederlandse Munt heeft ons het originele

gipsmodel, dat zich in hun archief bevindt, uitgeleend. Met behulp van dit modelé hebben wij een nieuwe stempel gemaakt. De invulling van de keerzijde was wel een probleem, natuurlijk. Daar is Gra Rueb nooit aan toegekomen, doordat 's Rijks Munt de opdracht annuleerde (de muntmeester kreeg uiteindelijk geen toestemming van het Ministerie van Financiën). Ongetwijfeld zal ze wel schetsen of op z'n minst ideeën gehad moeten hebben. We hebben uiteindelijk de keerzijde van haar Emma-penning uit 1928 gebruikt en hiervan de tekst aangepast.² De rondtekst is nu een verklaring geworden van de weergegeven symboliek, terwijl het lettertype is gewijzigd om beter bij de voorzijde te passen.'

De penning is door Muntpost in verguld brons uitgegeven met een diameter van 38,6 mm. Er zijn geen merktekens van het munthuis of de muntmeester opgenomen en waarschijnlijk is de penning daarom niet in Utrecht geslagen. Omdat Muntpost zijn penningen ook liet staan bij de Brusselse Munt, is dat mogelijk ook hier het geval geweest. Het archief van dat bedrijf is overgedragen aan de KNM en daar ligt echter niets over de penning. Omdat 1934 op de voorzijde staat vermeld zal de penning van Munthuis de penning zijn die ik zoek, nou ja ik zoek eigenlijk het originele model van 's Rijks Munt en niet de afgeleide van de KNM, want het origineel hoorde toen niet meer in de collectie van de KNM te zijn. Een verbazing rijker maar een verwarring minder. Nu is ook de reden van het maken van het werk bekend plus dat mijn zoekopdracht een gipsmodel is geworden: het overlijden van Emma (Adelaide Emma Wilhelmina Thérèse zu Waldeck und Pyrmont (Arolsen, 1858 - Den Haag, 1934).

Twee ontwerpen

In het Nationaal Archief is een map met 'Stukken betreffende de niet doorgedane productie van een herdenkingspenning voor Koningin-Moeder Emma 1934-1935' met correspondentie over een mogelijk ontwerp voor de penning.³ In de geschiedenis van de archiefvormer staat een opmerking die van wezenlijk belang is: 'Het oppergezag over 's Rijks Munt berustte bij de minister van Financiën. De Munt was hiërarchisch ondergeschikt: de Minister kon algemene en concrete aanwijzingen geven. Dat de Munt een zelfstandige administratie kende, betekende nog

niet dat zij zelf een beleid kon en mocht voeren.' Maar dat komt later wel terug. Het archief is in 2018 door het Ministerie van Financiën overgebracht naar het Nationaal Archief krachtens artikel 12 van de Archiefwet 1995. En dat is tevens de verklaring waarom het niet bij de KNM lag. Eens was het wel onderdeel van het archief van 's Rijks Munt, want in 1990 schreef Marja Georgiades er al over.⁴ Daar staat dan de heel korte samenvatting van wat nu gaat komen.

Het verhaal van de penning van tante begint natuurlijk bij het overlijden van Emma op 20 maart 1934. De muntmeester van 's Rijks Munt, Willem van Heteren, vraagt op 22 maart aan het Ministerie van Financiën permissie om een 'herinnerings-medaille' te maken. Hij vindt dat opportuun gezien de grote genegenheid die Emma onder de bevolking heeft. 'Uit de allerwege blijkende uitingen van sympathie en medeleven in den rouw, die door het overlijden van H.M. de Koningin-Moeder het gehele land heeft getroffen, blijkt overduidelijk welk een voornaam plaats de Doorluchtige Vrouwe in het hart van het gansche volk heeft ingenomen.' Een en ander heeft wel haast, omdat ook anderen zo'n penning willen uitgegeven. Hij hoopt dan ook op een spoedige beslissing. Als maker van de penning heeft hij tante op het oog, omdat 'die reeds vroeger een geslaagde penning van de Koningin-Moeder heeft gemodelleerd'. Dat is de penning uit 1928/9 naar aanleiding van het 50-jarig staatsburgerschap van Emma.⁵

Op 23 maart stuurt tante aan Van Heteren twee ontwerpen (die helaas niet bewaard zijn gebleven). Zij heeft van de hofphotograaf, Franz Ziegler, twee nieuwe foto's ontvangen ('die niet in de handel zijn'). Er moet nog wel iets in van een gekroonde zandloper, maar tante is nog niet helemaal tevreden, omdat ze niet weet hoe zo'n zandloper er precies uitziet. Maar er komt een oud exemplaar aan, zodat dit probleem opgelost kan worden. Ook komt er een overleg met een 'letterkundige' en ligt er een advies van dominee Nicolas Japikse, directeur van het Koninklijk Huisarchief, over een religieuze tekst 'die de Koningin Moeder zelf heeft ontvangen'. Daarnaast is er ook al contact met Van Kerkwijk, directeur van het Koninklijk Penningkabinet. Als Van Heteren akkoord gaat, wil tante graag de ontwerpen snel terug, want ze heeft er zelf geen kopieën van. Dit vindt allemaal op 1 dag na het overlijden plaats.

Op 26 maart komt het verzoek van Van Heteren of 'de diameter van het model desnoods op 35 á 36 cm. gebracht kan worden'. Op 5 april stuurt tante een gipsmodel van de keerzijde met een diameter van 20 cm op. En een model in gips voor de te snijden letters. De voorzijde is bijna klaar en ze hoopt deze 'midden volgende week zelf te komen brengen!' Tante is blij dat het model op 35 cm gebracht mag worden 'gezien de modelage van het portret'.

Afwijzing

In een brief van 9 april schrijft de minister van Financiën aan Van Heteren 'dat de Ministerraad geen termen heeft kunnen vinden tot uitgifte van een herinnerings-medaille.' Er is dus een negatieve beslissing door de minister genomen. Op 9 april schrijft Van Heteren dat 'het wel zeer moeilijk is thans eene plaquette in den handel te brengen, hetgeen feitelijk zou geschieden wanneer ik tracht deze aan verschillende scholen te verkoopen. Het komt me voor dat dan het besluit van den Ministerraad met voeten getreden wordt.' En dat hij de zaak nog een keer op het Departement gaat bespreken.

Op 14 april schrijft tante, dat zij nadenkt over een andere vorm van uitvoering van de plaquette omdat zij nu toch klaar is en deze volgens haar mening goed geworden is. Om bijvoorbeeld er een plaquette van 35 x 40 cm (of geheel rond) van te maken en deze 'op verschillende scholen in ons land te verkopen'. Of aan 'uw nieuwe burgemeester, G. ter Pelkwijk voor plaatsing in zijn nieuwe Raadskamer' (wanneer niet te duur, maar dat laatste lijkt doorgehaald). Haar laatste hoop, de Vereniging voor Penningkunst, is in rook opgegaan. Op 17 april schrijft Van Heteren 'Na gehouden overleg met het Departement van Financiën is het mij gebleken dat het wenschenlijk is, nu de zaken eenmaal zoo geloopt zijn, verder in geen enkel opzicht meer moeite te doen nog Uw werk, hetzij als plaquette of hoe ook in den handel te brengen of geplaatst te krijgen'. Over de afwikkeling van het project Schrijft hij: 'Er rest dus nog een modus te vinden de zo aangenaam begonnen relatie te vereffenen. Hiertoe staan m.i. 2 wegen open. U behoudt Uw ontwerp en tracht zelve hiermee nog iets te bereiken, of ik ontvang Uw ontwerp voor zoo ver dit gereed is, geef dit in de Munt een of andere eereplaats, teneinde steeds

voor ogen te houden een uitspraak van den Ministerraad niet altijd overeenkomstig wensch en verwachting uitvalt en geef u een honorarium, dat ik meen naar billijkheid op f 350,- te kunnen vaststellen'. Blijkbaar kiest tante voor de laatste optie. Op 22 mei komt de kist met de bescheiden op 's Rijks Munt aan. Daar zal het gipsmodel van de beeldenaar in zitten. Van de keerzijde is waarschijnlijk geen model, gezien de problemen die nog niet zijn opgelost voordat het doek gaat vallen.

Op 18 februari 1935 vraagt de Rekenkamer zich af of 'de thans gedane uitgaaf van f 350,- gebracht mag worden ten laste van de exploitatie van het Muntbedrijf'. En op 7 maart is er dan een verantwoording van de gang van zaken aan de thesaurier-generaal van het Departement van Financiën. Omstandig wordt uitgelegd dat tante te goeder trouw heeft gehandeld en dat zij niet de dupe mag worden van het iets te voortvarend optreden van de muntmeester in deze zaak. En daarmee gaat de dossiermap dicht.

Kanttekeningen

Er zijn bij deze reconstructie nog kanttekeningen te maken. Van Heteren wil terecht haast maken met de penning. Tegelijkertijd is namelijk bij Koninklijke Begeer te Voorschoten een penning in de maak, waarbij krachten van verschillende penningmakers worden gebundeld. Het ontwerp is van Marinus Kutterink en het wordt gemodelleerd door Martinus Fleur. Dat zal de keerzijde betreffen want de voorzijde heeft het monogram van Jacob van Goor.⁶ Verder zijn ook door Johannes Wienecke plaquettes gemaakt bij 's Rijks Munt en heeft hij een penning laten slaan bij Begeer

Jacob van Goor en Martinus Fleur, naar ontwerp van Marinus Kutterink, *Overlijden van Emma*. 1934, brons, 50 mm (collectie: Nederlands Economisch Penningkabinet, inv. NEPK 1572) combi-penning Begeer 747

Johannes Wienecke, *Overlijden van Emma. 1934*
(particuliere collectie) Wienecke 357

Utrecht.⁷ Daarnaast komen er niet gesigeneerde penningen in omloop, waarbij het nikkel penninkje (27,5 mm) een bijgewerkte versie is van het hangertje (28 mm). Bij het bijwerken is de 3 echter in een 5 veranderd waardoor Emma pas in 1954 lijkt te overlijden. En er zijn er meer uitgegeven, bijvoorbeeld door J. Marcus Amsterdam. Haast is niet echt geboden omdat ook rond de geboortedag van Emma in augustus nog steeds belangstelling zal bestaan om een penning van haar te hebben. Een gedeelte van de opbrengst werd in sommige gevallen afgedragen aan het Koningin Emmafonds.⁸ Naast penningen worden ook tegels en wandborden over Nederland heen gestrooid. Er bestaat een behoefte aan herdenkingsmateriaal. Interessant is daarom de vraag waarom het Ministerie van Financiën het verzoek

om een 'herinnerings-medaille' te slaan heeft afgewezen. Het is niet de eerste keer en zal ook niet de laatste keer zijn dat het Ministerie de gevoelens die bij hun onderdanen leven, verkeerd inschat.

De tweede kanttekening: in de brief van 17 april staat dat Van Heteren van plan is om 'in geen enkel opzicht meer moeite te doen nog Uw werk, hetzij als plaquette of hoe ook in den handel te brengen of geplaatst te krijgen'. Dat de KNM het model aan Muntpost uitleent met als doel van de beeldenaar een penning te doen uitgeven, is in strijd met die intentie. Afgezien daarvan is het vreemd dat Muntpost een penning mag uitgeven zonder toestemming van de belanghebbende(n). Er is geen formele opdracht door 's Rijks Munt aan tante verstrekt en tante was niet in dienst van 's Rijks Munt en dus liggen de auteursrechten bij tante en haar erfgenamen en niet bij 's Rijks Munt laat staan bij Muntpost.

De derde kanttekening: Van Heteren heeft het model misschien 'een of andere eereplaats' in de Munt gegeven maar hij is later toch aan het oog onttrokken, een gipsen model is erg kwetsbaar en bevattelijk voor stof en vuil. En tot slot een fantasie, doorbordurend op de suggestie van tante dat de plaquette misschien iets is voor 'uw nieuwe burgemeester, G. ter Pelkwijk voor plaatsing in zijn nieuwe Raadskamer'. Stel nu eens dat er inderdaad een bronzen afgietsel is gemaakt voor Ter Pelkwijk en stel nu eens dat deze in zijn raadskamer heeft gehangen en stel nu eens dat Ter Pelkwijk deze meeneemt als hij met pensioen gaat (zoals toen het gebruik was) en stel nu eens dat zijn erfgenamen op het ding zijn uitgekeken

Anoniem, *Overlijden van Emma; twee kleine penninkjes met details. 1934* (particuliere collectie)

en willen verkopen en stel nu eens dat de plaquette dan ergens op een veiling terecht is gekomen. En laat dat laatste nu het geval zijn geweest. Want ergens in 1998/99 koopt Henk Plenter, medeoprichter van Museums Vledder, zo'n plaquette op een veiling. Hij schenkt het aan de gemeente Assen als deze bereid is om er een monumentje van te maken. De plaquette wordt op een Drentse zwerfkei geplakt en is daarmee het kleinste monumentje voor Koningin Emma. De kijker moet ervoor door de knieën om het goed te kunnen zien.

Restauratie

Al met al is het een verhaal waar tante zich in haar graf wel even voor zal oprichten want het mislukte project is toch goed afgelopen. 'Haar Emma' heeft een goede bestemming gekregen. Tante is een fan van Emma. Het begin van het verhaal is er en het 'eind goed al goed' ook, maar het toch tamelijk belangrijke middenstuk ontbreekt. Het archief van de gemeente Utrecht heeft helaas haar mogelijke geheimen van het middenstuk nog niet prijsgegeven. Bovendien zal tante nog even worden opgeschrikt want in 2009 wordt bij werkzaamheden rond de Emmastraat in Assen het monument omgetrokken en zwaar beschadigd. 'Er ontbreekt een stuk oor van koningin Emma en er zit onder meer een flinke kras op haar wang', schrijft Ronn Boef in het Dagblad van het Noorden.⁹ Het oor en de wang zijn inmiddels

Plaquette in opstelling

gerepareerd en de plaquette is weer keurig gepatineerd maar toont nog wel een craquelé streep van oog naar oor. Gelukkig staat het anno 2020 weer fier overeind op een grasveldje, wel nog steeds op hondenpoothoogte wat een flink risico met zich meebrengt. Maar de gemeente zoekt een bedrijf dat een bescherm laag kan aanbrengen en het alg op de steen kan verwijderen. Het monumentje staat bij 'Beeldende Kunst in Assen' geregistreerd onder nummer KNW 1290.

Toch slot een andere kant van tante waar ik niet omheen kan. Voordat het gipsmodel naar 's Rijks Munt wordt opgestuurd, maakt tante er,

Emma na de beschadiging en na de restauratie (foto's Ronn Boef)

Plaquette met het portret van Emma (collectie Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv. A3687)

voor eigen gebruik, toch nog een gipsafgietsel van. Of het opgestuurde model het origineel is, staat nergens vermeld. Wel dat haar exemplaar door de erfgenamen in 1973 aan het Oranje-Nassau Museum (tegenwoordig de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau) wordt geschonken, vanuit waar het later in bruikleen wordt overgedragen aan de Staat der Nederlanden en is ondergebracht in Paleis Het Loo Nationaal Museum in Apeldoorn. Het heeft nu inventarisnummer A3687. In het jaarboek over 1973 staat: 'Dit is het proef-afgietsel voor de bronzen plaquette die zich in het stadhuis, Javastraat Den Haag bevindt'. Nu slaat de verwarring weer toe. Het werk in het stadhuis van Den Haag is namelijk een plaquette uit 1928 waarvan de beeldenaar de voorzijde is van de penning waarvan de keerzijde gebruikt is door Muntpost voor de penning uit 2007.¹⁰ De familie is blijkbaar altijd al verstrooid geweest en dat verbaast me nu niet meer.

Nog even terug naar de NNC. Een medewerker e-mailde mij in 2020: 'Het gips hoort tot de collec-

tie van NNC. Het staat geregistreerd onder nummer HNM-71355 en is door KNM overgedragen aan de collectie. Het is niet mogelijk fysiek te controleren of het gips aanwezig is. De medewerkers zijn tijdelijk, met de kerncollectie, verhuisd naar Haarlem. Maar hier zijn de gipsen niet opgeslagen.'¹¹

Het werk waarnaar ik op zoek ben ligt dus op het moment weer buiten mijn bereik. Ik weet nu wel wat ik kan verwachten als het model het daglicht weer mag zien. Daarmee blijft nog één vraag onbeantwoord: van welk model is de bronzen plaquette gegoten, van die van 's Rijks Munt of van die van tante. Gezien de fijnere detaillering van het brons ten opzichte van het gips (dat van tante is geweest) denk ik dat het niet tante is geweest die een afgietsel heeft laten maken. Haar contact met Van Heteren heeft er blijkbaar niet onder geleden, want in 1942 zou tante een plaquette van hem maken.¹²

Noten

1. Veth, Cornelis de (1946) *De Beeldhouweres Gra Rueb* ('s-Gravenhage).
2. Rueb, Hans (2019) Emma, 50 jaar Haags ingezetene, in: *De Beeldenaar* 43-1, 25-32.
3. Nationaal Archief 2.08.95, Inventaris van het archief van de Rijksmunt, (1909) 1910-1994, inventarisnummer 2009.
4. Georgiades, Marja A.A. (1990) 100 jaar vorstinnen op penningen, in: *100 jaar vorstinnen op munten en penningen* (Utrecht).
5. Rueb, 2019: 25-32.
6. Zwierzina, W.K.F. (1935) *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935. Deel III: N.V. Ateliers voor Edelsmedekunst en penningkunst voorheen 'Koninklijke Begeer' 1925-1935* ('s-Gravenhage).
7. Pelsdonk, Marie-Astrid (red) (2017) *Johannes Cornelis Wieneke 1872-1945, medailleur en stempelsnijder* (Herent) nummers 356-358.
8. *Utrechtsch Nieuwsblad*, 7 augustus 1934.
9. *Dagblad van het Noorden*, 24 juni 2009.
10. Rueb, 2019: 25-32.
11. N.N. (2021) Verhuizing van de Nationale Numismatische Collectie naar Haarlem, in: *De Beeldenaar* 45-1, 58.
12. Boegheim, L.M.J. (2002) Valse zinken oorlogsmunten in Nederland. De geschiedenis van de pasmunt in en na de Tweede Wereldoorlog, in: *De Beeldenaar* 26-5/6, 290-298, specifiek 290.